

Маліноўская А. М. (Ваўкавыск)

**Інтэрпрэтацыя загалоўка ў кантэксце ідэйна-тэматычных пошукаў
беларускай малой прозы першай трэці XX стагоддзя**

Загалавак — гэта першы знак твора, з якога пачынаецца знаёмства з тэкстам. Ён актывізуе ўспрыняцце чытача і накіроўвае яго ўвагу да таго, што будзе выкладзена далей. Загалавак у «скандэнсаванай форме» можа выражаць галоўную тэму тэксту, указваць на галоўны канфлікт або задаваць сюжэтную перспектыву твору («Бура на граніцы» В. Каваля, «Такая доля» К. Каганца, «Неспакойнае пакаленне» А. Пальчэўскага).

Аналіз загалоўкаў малой прозы ў беларускай літаратуры першай трэці XX ст. паказаў, што найбольш пашыранымі назвамі з’явіліся такія, якія змяшчаюць у сабе вобраз галоўнага героя твора («Суседзі» П. Галавача, «Максім Трапкач» А. Бабарэкі, «Пракурор» Я. Коласа). У творах гэтага часу нярэдка лірычны герой, які задумваецца над філасофскімі пытаннямі, рэлаксуе і шукае адказы — так пісьменнікі выказваюць уласныя эстэтычныя погляды («Шчасце не ў золаце» З. Бядулі, «Не паклаўшы, не возьмеш» У. Галубка, «Зло — не заўсёды зло» Я. Коласа, «Лепей смерць, чым грэх» К. Лейкі і інш.). Асаблівы загалавачны комплекс складаюць назвы апавяданняў, прысвечаных паказу сацыяльнага і духоўна-эмацыянальнага жыцця жанчыны, а таксама праблеме эмансіпацыі: «Бяздзетухна» Л. Чарняўскай, «Дзіўная» М. Зарэцкага, «Дэлегатка» З. Бядулі і інш.

Частыя ў творах беларускіх пісьменнікаў матывы тугі, расчаравання, безвыходнасці, трагедыі чалавека ў бязладдзі часу («Туга старога Міхайлы» Зм. Бядулі, «Гаротнік» Л. Родзевіча, «Загубленае жыццё» П. Галавача і інш.). Гэтыя творы аб’ядноўваюцца праз паказ у пэўным сацыяльна-гістарычным кантэксце агульнага вобраза-тыпа —

«лішняга чалавека», «чужынца». У рускай літаратуры такі вобраз яскрава выявіўся ў рамане Ф. Дастаеўскага «Преступление и наказание», рамане «Герой нашего времени» М. Лермантава, камедыі «Горе от ума» А. Грыбаедава.

Загалоўкі тыпу «Так і трэба ашуканцу» (Я. Колас), «Ці я вінават?» (З. Бядуля), «Маё дзела цялячае» (К. Чорны), уключаюць асобныя словы ці разгорнутыя рэплікі персанажаў, якія выражаюць пэўную ацэнку ці самаацэнку. Пры гэтым ацэнка, што выражана ў загалоўку, можа не супадаць з аўтарскай пазіцыяй. Спынімся на апавяданні Л. Калюгі «Баркаўцы — добрая вёска і баркаўчане — вясёлыя людзі». Вось як разгортвае гэтую характарыстыку аўтар: «Нашы людзі трывалыя: што ім жаласна ні гавары, будуць слухаць, падцмокваць, памогуць [на словах] бяду бедаваць, а слязы з вока не ўпусцяць» [3, с. 62]. У гэтым кантэксте выраз «добрыя людзі» выяўляецца ў творах многіх аўтараў: «Не так тыя ворагі, / Як добрыя людзі — / І абкрадуць, шкадуючы, / Плачучы, асудзяць... / Каб потым смяцца ... / Каб потым дабіці / Без ворагаў можна ў свеце / Як-небудзь пражыці, / А добрыя людзі / Знойдуць цябе ўсюды. / На тым свеце, дабрадзеі, / Цябе не забудуць», — з болей і абурэннем пісаў Т. Шаўчэнка [7, с. 328].

Адметнай асаблівасцю беларускай малой прозы першай трэці ХХ ст. з'яўляюцца творы з загалоўкамі «інтрыгуючага» характару («Незвычайныя гісторыі» З. Бядулі, «Страшнае спатканне» Я. Коласа); загалоўкі з ускладненай семантыкай — загалоўкі-сімвалы, алюзіі, метафары, аксюмараны, цытаты («Жывы нябожчык» Ядвігіна Ш., «Старасць — не радасць» Я. Коласа, «Крыжы гавораць» М. Лынькова, «Кузьма Архіпчы падкузьміў» і «Ромбы і шпалы» Х. Шынклера, «Срэбра жыцця» К. Чорнага і інш.), загалоўкі-алегорыі («Сакатушка» і «Падласенькі» Ядвігіна Ш. і інш.).

Паколькі намінацыйныя загалоўкі можна лічыць імёнамі з'яў і асоб, то загалоўкі-сказы нясуць у сабе адну з сітуацый твора і з'яўляюцца імёнам гэтай сітуацыі («Як Міхалюку баркаўцы даліся ў знакі» Л. Калюгі, «Як млынар спілаваў “св. Ядвігу”» У. Галубка).

Загалоўкі можа ўказваць на месца дзеяння і час і тым самым удзельнічаць у стварэнні прасторы твора. Загалоўкі гэтай групы могуць абазначаць падзеі, якія адносяцца да аднаго часу сутак («У цёмную ноч» М. Паслядовіча, «Аднае раніцы» К. Крапівы) або адной пары года («Восенню» З. Бядулі, «Зіма» М. Гарэцкага). Сярод загалоўкаў такога тыпу адрозніваюць назвы, якія змяшчаюць прасторавыя паказчыкі, назвы пэўных ці ўяўна-пэўных месцаў: «У Калянках» Л. Калюгі, «У кавалёвай хаце» Л. Родзевіча, «У Саўках» М. Зарэцкага).

Экспазіцыя апавядання «У Саўках» М. Зарэцкага пачынаецца з прыроднай замалёўкі. «Саўкі — самая глухая і непераходная частка мясцовасці, дзе хаваюцца ад прызыву ў войска» [2, с. 28]. Менавіта ў Саўках пачынаецца злая справа маладых хлопцаў, якія ўцяклі ад мабілізацыі ў жаўнеры. Спачатку яны нічога не рабілі, дурэлі. «А потым іначай пайшло. Захацелася акунуцца ў жыццё з галавой» [2, с. 30]. Хлопцы пачынаюць разбой, толькі адзін герой — Смоўж збягае, бо ён не здолеў перайсці мяжу чалавечнасці. Ён збягае з Саўкоў і накіроўваецца ў горад з думкамі: «Няхай будзе, што будзе» [2, с. 31]. Узнікае думка, што ў героя знойдуцца сілы, нягледзячы на тое, што «над Саўкамі ноч свае скрыдлы ўжо раскідала, усё ахінала ў таемную цемру...» [2, с. 29]. Загалавак жа ў творы з'яўляецца сімвалічным, паколькі Саўкі становяцца нібы прытулкам цёмнай сілы.

Да гэтай групы можна аднесці і загалоўкі, якія ўключаюць лексічныя адзінкі са значэннем «перамяшчэнне ў прасторы» — туляння, падарожжа, вандроўкі, шляху: («На шляху да сонца» Л. Родзевіча, «На этапе» М. Гарэцкага, «Па дарозе» К. Чорнага).

Вобраз-сімвал дарогі, шляху, этапу, гасцінца — цэнтральны для многіх твораў малой прозы. «Дарога з'яўляецца тым вобразам-квінтэсенцыяй, які як бы генерыруе дыялектыку амбівалентнасці станаў галоўных герояў» [6, с. 57]. Дарога, з аднаго боку, ёсць вечны праект выбару, стварэння свайго «я», з другога — вечная спакуса збівання, шлях незнаходжання сябе ў свеце рэчаў.

Загалоўкі, якія ўключаюць сему «прастора», могуць быць зарыентаваны на прасторавую пазіцыю апавядальніка у яго мінулым і цяперашнім. Паколькі сема «прастора» рэгулярна спалучаецца з семай «час», то загалавак можа ўказваць як на месца дзеяння, так і на часавы адрэзак падзеі. Выдзяляюцца загалоўкі, якія непасрэдна ўключаюць семантычны кампанет «час»; сярод іх у сваю чаргу адрозніваюцца: намінацыі (прамыя ці ўскосныя) аднаго перыяду жыцця чалавека: «Дванаццацігоднікі» З. Бядулі, «Маладосць» Ю. Лявоннга; намінацыі пэўнага часовага адрэзку ці гістарычнага перыяду: «Паншчына» В. Ластоўскага, «1913 год» і «У 1920 годзе» М. Гарэцкага; назвы, якія вызначаюць адносіны асобы да гістарычнага часу: «Часы былі трывожныя» В. Ластоўскага, «Кепская пара» Г. Леўчыка; загалоўкі, якія падкрэсліваюць значнасць часовай дыстанцыі, што раздзяляе мінулае і сучаснае: «З-пад пластоў гадоў» Р. Мурашкі, «За плячамі гадоў» М. Нікановіча; аксюмаранныя загалоўкі, якія нейтралізуюць семантычную апазіцыю «мінулае-сучаснае»: «З нашых дзён» М. Зарэцкага; загалоўкі, якія ў вобразнай форме ўвасабляюць пэўныя

прыкметы часу: «Сляды старыны» У. Галубка, «Памятнае» Я. Скрыгана, «Быль» М. Чарота.

Загалавак апавядання «З-пад напласту гадоў» Р. Мурашкі з'яўляецца маркерам формы твора, напісанага ў выглядзе рэальных успамінаў аўтара. Героі твора — канкрэтныя людзі, сябры і паплечнікі Р. Мурашкі. «Дванаццаць маладых мужных сыноў рэвалюцыі сваёю гарачаю кроўю палілі пладлівую глебу. І тысячны натоўп, які стараліся запалохаць крывавыя каты рэвалюцыі... не спалохаўся... Не спалохаліся. Памсціліся добра за дваццаць пятае красавіка. Дзесяткі, сотні, тысячы чырвоных партызанаў расстрэльвалі белапольскія палкі — з лясоў, з жыта, з равоў іх хат — роўна праз тры месяцы пасля таго...» [4, с. 56]. Аповяданне напісана ў стрыманай манеры, што яшчэ раз тлумачыцца формай загалоўка — успамінам аб былых гадах.

Загалавак можа непасрэдна змяшчаць прамое азначэнне жанру ці ўскосна ўказваць на яго, выклікаючы ў чытача асацыяцыі з канкрэтным літаратурным родам ці жанрам: «Дзед Завала: апавяданне вершам» Ядвігіна Ш., «Абразок з часоў імперыялістычнай вайны» З. Бядулі, «Паэма пра Анюту» Л. Родзевіча і інш.

Асаблівы характар носяць назвы з канцэптам «жыццё» («З нашага жыцця» В. Ластоўскага, «З бальнічнага жыцця» Ядвігіна Ш.). Яны непасрэдна вызначаюць жанр і могуць мець пры сабе «распространители объектного или атрибутивного характера» («На граніцы: Малюнак з пагранічнага жыцця» К. Чорнага) або нясуць у сабе характарыстыку жыцця («У віры жыцця» М. Зарэцкага, «Загубленае жыццё» П. Галавача).

І. А. Бунін сцвярджаў: «Писать о главном: о жизни и смерти, о болезни и ревности, о юности и старости — это писать о том, чем жил и всегда будет жить человек, независимо от исторического времени и условий его существования» [1, с. 10].

Загалавак твора — заўсёды адзін з асноўных спосабаў усталявання кантакту з адрасатам тэксту. «Оно [заглавие] апеллирует к знаниям читателей о стандартных жанровых названиях и организует читательское восприятие...» [5, с. 124]. Найбольшай прагматычнай выражанасцю валодаюць загалоўкі, якія непасрэдна выяўляюць канкрэтнага адрасата, зварот ці прыкладнае кола адрасатаў («Раны (Памяці С. Палуяна)» Ядвігіна Ш., «Званы (Ахвярую Х.)», «Апошняя вясна (Памяці М. Багдановіча)» У. Галубка і інш.).

Не выпадкова, што некаторыя загалоўкі ўяўляюць сабой пытальныя ці пабуджальныя сказы («Бывайце здаровы!» В. Каваля, «Так бог даў!» Н. Мікановіча). Загалавак-пытанне (тыпу «Хіба ж так не бывае?» Л. Родзевіча, «Ці я вінават?» Зм. Бядулі, «Дзіўна ці не?»

Р. Мурашкі) імператыўна патрабуе адказу, які атрымаем толькі пасля прачытання твора.

Такім чынам, загалюкі мастацкіх твораў рэалізуюць розныя інтэнцыі: суадносіць сам тэкст з яго мастацкім светам (галоўнымі героямі, часам дзеяння, асноўнымі прасторавымі каардынатамі), выражае аўтарскае бачанне выяўляемых сітуацый, падзей, рэалізуе яго задуму як цэласнасць. Загалавак твора ў гэтым выпадку з'яўляецца першай інтэрпрэтацыяй твора, прытым той інтэрпрэтацыяй, якую прапануе сам аўтар. Мастацкая адметнасць загалюкаў абумоўлена імкненнем аўтараў ужо на этапе называння твора акрэсліць свой пункт гледжання.

1. Белая А.І. «Кіч смерці» і канцэпцыя героя ў апавяданнях Ядвігіна Ш. і Л. Андрэева / А.І. Белая // Міфалогія — фальклор — літаратура: праблемы паэтыкі: зб. навук. прац. — Выпуск 6. / Мінск: «Выдавецкі цэнтр БДУ». — Мінск, 2008. — С. 9—19.

2. Зарэцкі М. Збор твораў у 4 т. / М. Зарэцкі. — Мінск: Маст. літ., 1989. — Т. 1. — 413 с.

3. Калюга Л. Ні госць ні гаспадар: апавяданні і аповесці. — Мінск: Маст. літ., 1974. — 290 с.

4. Мурашка Р. Мюдаўская ноч / Р. Мурашка. — Мінск: ДВБ, 1934. — 89 с.

5. Николина Н.А. Поэтика русской автобиографической прозы / Н.А. Николина. — Москва: Наука, 2002. — 422 с.

6. Шаладонаў І.М. Выпрабаванне чалавечнасці: Беларускае апавяданне 20-х гадоў аб рэвалюцыі і грамадзянскай вайне / І.М. Шаладонаў. — Мінск: Беларус. Навука, 2008. — 175 с.

7. Шаўчэнка Т. Кабзар / Т. Шаўчэнка. / Пераклад з украінскай мовы пад рэд. Я. Купалы і Я. Коласа. — Мінск: Дзярж. выд-тва БССР, 1952. — 615 с.